

Jasper Kata (1983) egyiptológus, az ELTE BTK Egyiptológiai Tanszékének oktatója. Kutatási területe az óegyiptomi vallástörténet és filológia.

Legutóbbi írása az *Ókorban: Piramisszövegek* (2020/3).

Ha és Min a Hórusz-táblák A-szövegében

Variációk veszélyes állatok elleni mondásokra a Puskin Múzeum I. 1. a. 4474 [1895] számú sztéléje tükrében

Jasper Kata

Bevezetés

Univerzális tapasztalatunk, hogy a természet rejtette veszélyforrások felett nincs feltétlen hatalmunk. Ez az élmény a különböző kultúrák tagjait arra sarkallta, hogy valamilyen módon mégis befolyásuk alá vonják az életüket fenyegető erőket, amit jellemzően a varázslás, a mágikus tudás révén kívántak elérni.¹ Az ókori egyiptomi embert például a következő természeti jelenségek fenyegethették: a szélsőséges időjárás, a napközbeni tikkasztó hőség, az éjszaka és a nappalok közötti hatalmas hőmérsékletkülönbség, vagy akár a sivatagi szélviharok. Sokan lelték halálukat a földet termékennyé tevő és az embereket tápláló folyóban is a Nílus gyakran kiszámíthatatlan sodrása miatt. Emellett számos olyan állat élt a folyó közelében vagy a Nílus-völgyet és a deltavidéket övező sivatagban, amelyek támadása halálos fenyegetést jelenthetett. Ez olyannyira alapvető tapasztalat volt, és a veszélyes állatok elleni védekezés éppen ezért olyan mértékben képezte a vallásos képzetek elemi részét, hogy az ún. *Kígyó-mondások* már a legkorábbi összefüggő vallásos szövegcsoporthoz, a *Piramisszövegek*hez is fontos helyet foglaltak el.² Ez a szövegcsoporthoz leginkább kígyók elleni mondásokat tartalmaz, de helyenként oroszlánokat is említ hasonló kontextusban.³ A szövegek fontosságát mutatja, hogy a téma ezt követően is az *apotropaia* műfajának része maradt.⁴ Tekintve, hogy ezekhez az állatokhoz veszedelmes természetükből fakadóan nemcsak a pusztítás, de a védelem képzete is társult,⁵ hasonlóan korán megjelentek az utóbbi tulajdonsághoz köthető motívumok is a művészetben: egy Dzsószer fáraó (3. dinasztia 2. uralkodója, kb. Kr. e. 2667–2648) temetkezési komplexumának részeként előkerült mészkőtöredéken kígyó-, oroszlán- és sakálalakok láthatók, amelyek valamilyen épületrész bejáratát védelmezheték.⁶

A jelen írásban a veszedelmes állatok védelmező funkciójáról kevésbé lesz szó, sokkal inkább a kígyók, skorpiók, krokodilok, oroszlánok és gazellák elleni mágikus védelemről, annak is egy olyan formájáról, amely a profilaktikus Hórusz-táblákban és a tulajdonost Hórusz-táblával a kezében ábrázoló ún. gyógyító szobrokban nyilvánult meg.⁷ Ezek legkorábbi példáját az Újbirodalomból, a Ramesszida-korból ismerjük,⁸ a műfaj kereszténységbeli utóélete ugyanakkor a fáraonikus kor után is tetten érhető.⁹ Ez a vallásokon és kultúrákon átívelő jelleg jól tükrözi azt, hogy a vadállatok elleni védettség mennyire meghatározó igény és szükséglet az emberiség számára.

A Hórusz-táblák központi ikonográfiai eleme a gyermek Hórusz (*Hor-pa-hered*, vagy ahogy a görögök nevezték, Harpokratés), aki már a *Piramisszövegek Kígyó-mondásaiban* is megjelenik bajelhárító figuraként.¹⁰ Az ő plasztikus, magas domborműként ábrázolt alakja a sztélé elülső oldalán jellemzően krokodilokon tapos, kezében gazellát, oroszlánt, kígyót és skorpiót tart (1. kép). A táblák hátoldalán gyakran szerepeltek kígyó-, skorpió-, krokodil- és oroszlánmarás elleni mondások. Mindennek mitológiai előzményei, amint arra a Hórusz-táblákon található szövegek legteljesebb antológiáját bemutató 30. dinasztia végi (Kr. e. 4. század, II. Nektanebos uralkodása) Metternich-sztélé (New York, Metropolitan Museum of Art, 50.85) több szövege is utal,¹¹ természetesen a vonatkozó isten Nílus-delta mocsárvidékén töltött gyermekkorához kötönek.¹² A gyermek Hórusz ugyanis, akit Ízisz istennő a delta lápvidékén rejtetett apja, Ozirisz gyilkosa, Széth elől, többféle kígyó- és skorpiómarásból is meg-

1. kép. Metternich-sztélé (Neszatum Hórusz-cippusa), Kr. e. 360–343 (New York, The Metropolitan Museum of Art, 50.85).
© The Metropolitan Museum of Art, New York, Public Domain.

gyógyult Thot isten segítségével.¹³ Mindez a szimpatetikus mágia¹⁴ alapján a gyógyulni vágyó számára is hasonló védelem és gyógyulás ígértét hordozta, amennyiben a gyermekistent ábrázoló és a vonatkozó mondásokat tartalmazó sztélére vagy szoborra öntött vizet ivóedénybe gyűjtötték és elfogyasztották.

A Hórusz-táblákkal azonos funkciót töltötték be a gyógyító szobrok is. Ezeken a szobor tulajdonosát láthatjuk ülő vagy guggoló pózban, kezében egy Hórusz-táblát tartva. Mindegyik tárgytípuson láthatunk a „föhős” gyermekisten mellett további apotropaikus tulajdonságokkal rendelkező istenábrázolásokat is a veszélyes állatok marása elleni és azoktól gyógyulást ígérő mágikus szövegek mellett. Ezek a szövegek leginkább a sztélé hátoldalán fordulnak elő, gyógyító szobrok esetében ugyanakkor nemritkán annak teljes felületét is boríthatják.¹⁵ A szövegek legteljesebb gyűjteménye a már említett Metternich-sztélén található, amely mindösszesen 14 varázsmondást tartalmaz.¹⁶ Közülük is a cippusokon leggyakrabban előforduló felirat az a szöveg, amelyet Georges Daressy óta *A-szöveg*nek nevez a tudomány. Daressy a *Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire* c. sorozat 1903-ban megjelent *Textes et dessins magiques* c. kötetében használta először a kifejezést, amely a Kairói Egyiptomi Múzeum 9401–9449 számú, vonatkozó tárgyait mutatta be.

A teljes *A-szöveg*, amely a Metternich-sztélé jobb oldalán található, Kákosy László fordításában a következőképpen hangzik:

Így szól Thoth, ennek az istennek a megmentője: „Üdvözlégy isten, isten fia! Üdvözlégy örökös, fia az örökösnek! Üdvözlégy bika, bika fia, akit az isteni tehén szült. Üdvöz-

légy Hórusz, aki Ozirisztól származik és akit Ízisz, az istennő szült. Olvastam varázslataidat, beszéltem varázsigéidet, ígéztem szavaiddal, melyeket szíved alkotott. Mindazon bővölések ezek, melyek szádból kijöttek, melyeket atyád, Geb hagyott rád, melyeket anyád, Nut adott neked, melyre testvéred, Letopolisz előjárója (Haroérisz) tanított oltalmadul, hogy védelmed megújulhasson, s hogy minden égben, földön és vízben lévő féreg száját lepecsételjék, az embereket éltesék, az isteneket kiengeszteljék és hogy Rét a te magasztalásaidal megdicsőítsék. Jöjj hozzám, gyorsan-gyorsan, ezen a napon, ahogyan teszi azt tenéked, aki kormányoz az isten bárkájában. Tarts távol tőlem minden oroszlánt a pusztaságban, minden krokodilust a folyóban, minden harapós kígyót lyukaikban. Tedd olyanra őket nekem, mint kavicsokat a sivatagban, mint az edénycserepeket az utcán. Olvass rá nekem a méregre, amely buzog, s mely benne van a beteg minden tagjában. Vigyázz, nehogy semmibe vegyék erről való szavaidat. Íme, szólítják a te nevedet ezen a napon. Teremtsd meg tekintélyed, emeld fel tenmagadnak, varázserőd által. Éltesd számodra azt, akinek a torka összeszorult, s a nép majd dicsér téged, magasztalják a két Igazságot a te alakodban, és magasztaljanak minden istent, hozzád hasonlóan. Íme, szólítják a neved ezen a napon. Én vagyok Hórusz megmentője.”¹⁷

Ugyan az *A-szöveg* legteljesebb változata a Metternich-sztéléről ismert,¹⁸ többé-kevésbé csonka formában számos cippuson előfordul.¹⁹ Tekintve, hogy az itt vizsgált sztélé az *A-szöveget* több szempontból is sajátos módon mutatja be, a tanulmány ehhez kíván új megjegyzéseket fűzni filológiai és teológiai

szempontból egyaránt. A szöveg teljes filológiai elemzése rámutat az új szöveg létrejöttét kísérő „mechanikus hibákra és fogalmi variánsokra”,²⁰ amelynek számos érdekes példájával találkozhatunk. Ezek részletes bemutatása a jövőben egy külön tanulmány témáját képezi, míg a jelen írás elsősorban a veszélyes állatokat említő szövegrészekre koncentrálna. A szövegben megfigyelhető eltérések egy része ugyanis épp veszélyes állatokat említő szöveghelyeken található. A sztélé szöveges programja mindemellett tovább árnyalja a Ha²¹ istenről szóló tudásunkat egy új tárgytípussal gazdagítva az istent említő források körét, akinek alakja a szövegben szintén megjelenő Min²² istennel válik igazán értelmezhetővé. A szöveghordozó képi és szöveges programjának bemutatását követően éppen ezért a vizsgált szövegek szerkesztéséhez fogok megjegyzéseket fűzni, valamint értelmezni azt a jelenséget, hogy Ha és Min istenek egy olyan szöveges program részeként jelennek meg, amelynek minden további párhuzama csak Hóruszt említi.

A sztélé ismertetése

A szóban forgó szöveghordozó egy Ptolemaios-kori Hórusz-tábla, amelyet a moszkvai Puskin Múzeumban őriznek I. 1. a. 4474 [1895] leltári szám alatt.²³ A tárgyat angolul először Svetlana Hodjash és Oleg Berlev publikálta 1982-ben a *The Egyptian Reliefs and Stelae in the Pushkin Museum of Fine Arts, Moscow* c. kötetben.²⁴ A tárgy rövid leírásán túl közölték szövegeinek hieroglif átíratát, fordítását és filológiai kommentárját is. A sztélé rövid leírása szövegeinek orosz és angol nyelvű fordításával együtt megjelent továbbá Hodjash 2004-es *God Bes's Images in the Ancient Egyptian Art in the Collection of the Pushkin State Museum of Fine Arts* c. katalógusában is.

A tárgy 14 cm magas, szélessége 8,1 cm, vastagsága pedig 2,1 cm.²⁵ Tulajdonosa nevére a rajta található szövegek nem utalnak, származási helye pedig nem dokumentált. Paleográfiai alapon Berlev és Hodjash a sztélé korát a Ptolemaios-kor közepére helyezte.²⁶

Ikonográfia

A sztélé a Hórusz-táblák számos olyan ikonográfiai elemét is felvonultatja, amely a védelmező funkción kívül újjászületést és regenerációt biztosító szoláris karakterrel is bír.²⁷ A sztélé lekerekített tetejét egy Bész-maszk koronázza, amely az apotropaikus karakter mellett hozzájárul a sztélé szoláris szimbolikájához is (2. kép).²⁸ Közvetlenül alatta látható a Bészhez hasonlóan szintén frontálisan ábrázolt, meztelen gyermek Hórusz ifjúságfürttel a fején, homlokán egy nyársas antilopfejjel, két krokodilon taposva, kezében két-két kígyót és egy skorpiót, valamint jobb kezében egy gazellát, bal kezében pedig egy oroszlánt tartva. Tőle jobbra egy kinyílt papiruszszáron egy kettős tollkoronával és kosszarvakkal ábrázolt sólyom jelenik meg, akit a mögötte lévő felirat a „behdeti (vagyis edfui, ti. Hórusz), a nagy isten”-ként azonosít (*Bhd.tj ntr* ʿ3).²⁹ Bal oldalán a tollal koronázott lótuszvirág formájában manifestálódott

Nefertem isten áll két rajta függő *menattal* , akit szintén

2. kép. A Hórusz istent krokodilon ábrázoló, Kr. e. 1. évezredből származó sztélé (Puskin Állami Szépművészeti Múzeum, Moszkva, I. 1. a. 4474 [1895]) elülső oldala.
© Puskin Állami Szépművészeti Múzeum, Moszkva, 2023.

felirat azonosít.³⁰ A sztélé eddig ismertetett emelt és magas reliefes ábrázolásai mellett a lunettában a következő istenalakok kisméretű, vésett reliefes alakja látható a központi alak felé fordulva:³¹ az istentől jobbra Min³² és Ízisz,³³ bal oldala felől pedig Ré,³⁴ Nephthys,³⁵ egy sólyomfejű (?) isten kezében *uasj*-jogarral \uparrow (S40)³⁶ és vízszintesen tartott *nehaha*-flagellummal \uparrow (S45), végül egy kígyó látszik. Az alatta lévő regiszterben a gyermek Hórusz jobb oldalán egy szintén nehezen azonosítható férfi istenalak látható, amint kezében két kígyót tart keresztben a mellkasánál. Ez elsősorban Heka³⁷ ábrázolási konvencióit követi, de az isten fején semmiféle jel sem segíti az azonosítást. Mögötte a múmia formájú és szkarabeuszfejű Hepri³⁸ áll. A regiszter túloldalán a sztélé központi alakját azonosító hieroglif jelek láthatók. Eszerint ő „Hórusz, a megmentő” (*Hr šdj*).³⁹ A központi alak testétől jobbra és balra még négy-négy regiszterben láthatók istenalakok, akiket helyenként felirat is azonosít. Az ötödik regiszter az isten kezében lévő veszélyes állatok alatt és a Harpokratés lábai alatt lévő krokodilok fölött található. A központi alak jobbánál lévő istenek fentről lefelé a következők: 1) „Szelket, az élet úrnője” (*Srk.t nb<t.> ʿnh*);⁴⁰ 2) „Su” (*Šw*);⁴¹ 3) „Tefnut” (*Tfnw.t*);⁴² 4) egy keselyű (?) formájú alak; 5) a napkoronggal a fején, krokodil formában ábrázolt „Szobek-Ré, a Senutban lévő Hórusz” (*Sbk-R ʿ Hr <jm.> Šnw.t*).⁴³ Balra az alábbi istenek láthatók: 1) egy Nefer-

tem emblémával a fején ábrázolt ülő állatként jelenik meg Horhekenu Nefertemmel alkotott szinkretisztikus alakja,⁴⁴ „Nefertem-Horhekenu” (*Nfr-tm<-Hr>-h<k>nw*); 2) sólyom alakban, kosszarvas-kéttollas koronával (S62) ábrázolt „Hórusz, a földkerekség ura” (*Hr nb sn*);⁴⁵ 3) az előzőhöz hasonló formában megjelenő „arany Hórusz-Sen” (*Hr-šn nbw*); 4) egy *udzsat*-szem (D10); 5) egy bika hátán ülő pávián szöveges azonosítás nélkül, aki a Pszammetik-szeneb gyógyító szobrán (Firenze, 8708) található felirat szerint „Thot, a bika Abetben” (*Dhwtj k3 m jb.t*).⁴⁶

További figurális ábrázolások találhatók a sztélé hátoldalán (3. kép), a lunettában és az alatta lévő regiszterben. A lunetta közepén a felkelő nap szerepel, amint egy *ka*-karpáron (D28) napkorong formájában kiemelkedik az ösvízből, amelyet egy csatornát ábrázoló jel (N36) jelenít meg. A korongban guggoló napgyermeknek négy kosfeje van, fején egy *hemhem*-korona (S61A) látható, kezében *nehaha*-flagellumot és *heqa*-jogart (S38) tart. A felkelő napnak két oldalról négy-négy pávián adorál, amint azt a felettük olvasható szöveg *dw3 Rc* „Ré dicsőítése” is jelzi. Az alatta található regiszterben öt istenalak sorakozik, akik azonosítását szöveg is segíti.

Ők jobbról balra a következők: 1) kettős koronával (S5) a fején, egy gazella hátán ábrázolt Hórusz-sólyom, vagyis a „Hebenuban (északkelet-deltában fekvő város) lévő Hórusz” (*Hr hr.j-jb-1b(nw)*); 2) az *atef*-koronával (S8) a fején megjelenő íbiszfejű Thot, „Hermopolis ura, a szent iratok ura” (*nb Hmnw nb mdw-ntr*) írnokepalettát tartva; 3) a szintén *atef*-koronában ábrázolt, Héraklopolis Magnához kötődő, kosfejű „Herisef” (*Hr.j-š=f* 'aki az ő tava felett van') egyik kezében *uasj*-jogart, a másikban *nehaha*-flagellumot tart.⁴⁷ 4) Mögötte Neith istennő áll alsó-egyiptomi koronában, kezében egy-egy íjat tart.⁴⁸ A vonatkozó szöveg „Neith, Szaisz úrnője”-ként azonosítja őt (*Njt nb<.t> Z3w*). 5) Az utolsó istenalak Harendotés (*Hr-nd-jt=f*, „az apját védelmező Hórusz”), aki lándzsával a kezében jelenik meg.⁴⁹

Szöveges program – általános megjegyzések

A moszkvai sztélé feliratos programját két szöveg alkotja, ami összhangban van Berlev és Hodjash azon megállapításával, miszerint a Hórusz-táblákon gyakran jelenik meg két szöveg: egyik az elülső oldalán, a másik a hátoldalán; mindamellert az esetek nagy többségében csak a hátoldalon szerepelt felirat.⁵⁰ A két szöveg általában a már említett *A*-szöveg, valamint az ún. *B*-szöveg, amely így kezdődik: „Ó, idős, aki megfiatalodik az ő idejében”. Az itt vizsgált sztélé érdekessége éppen ezért az, hogy a két felirat ugyanannak a szövegnek – ti. az *A*-szövegnek – két variánsa, ráadásul folytatólagosan: ahol az egyik befejeződik, nagyjából onnan folytatódik a másik. A két variáns hieroglif átírata, fordítása és tartalmát érintő gazdag filológiai kommentárja megtalálható Hodjash és Berlev 1982-es katalógusában. Ebben az írásban a vizsgált szövegeknek azokra a vonásaira mutatok rá, amelyekre a sztélé gondosan publikáló két szerző nem tért ki. Azon belül is elsősorban azokat az ismétléses másolási hibákat és azok javítását mutatom be, amelyek ve-

3. kép. A Hórusz istent krokodilokon ábrázoló, Kr. e. 1. évezredből származó sztélé (Puskin Állami Szépművészeti Múzeum, Moszkva, I. 1. a. 4474 [1895]) hátulsó oldala. © Puskin Állami Szépművészeti Múzeum, Moszkva, 2023.

szélyes állatok említésekor fordulnak elő – ezzel valamelyest rekonstruálhatóvá válik az új szövegvariáns megalkotásának folyamata is. Végezetül Ha és Min istenek említéséhez fűzők megjegyzéseket. Mindehhez közlöm a sztéléken előforduló szövegek JSesh hieroglif szövegszerkesztővel létrehozott változatát, átírását és fordítását.

A sztélé szöveges programjáról összességében elmondható, hogy mindkét szövegében megfigyelhetők azok az eltérések, amelyek egy hagyománnyal – adott esetben egy meglehetősen gazdag hagyománnyal – rendelkező szöveg esetében jelen lehetnek.⁵¹ Ezek egy része mechanikus másolás során keletkezett grafikai vagy fonetikai zavarból eredő hiba vagy pedig lexikai, illetve grammatikai hiba, ami első ránézésre értelmetlenné teszi a szöveget. Az eltérések egy másik része a szöveg tartalmát szinonim kifejezésekkel adja vissza; megfigyelhetők benne a tartalmat alapvetően nem megváltoztató elhagyások, illetve hozzáadások, valamint a szöveg tartalmát más szavakkal, szó szerkezetekkel kifejező elemek is. A fogalmi variánsok mellett szerepelnek továbbá ismétléses másolási hibák is. Az utóbbiak kivétel nélkül veszélyes állatok említése kapcsán fordulnak elő

különböző okokból. Mindkét szövegről elmondható, hogy saját korszakának terméke, amennyiben számos, a késői egyiptomi szövegekre jellemző vonást mutat.⁵²

Az A-szövegnek a sztélé hátoldalán található variánsa

A Puskin Múzeum sztéléjén szereplő két A-szöveg közül a sztélé hátoldalán (17–31. sor) találjuk azt a variánst (4. kép), amely közelebb áll a többi Hórusz-tábláról és gyógyító szoborról ismert szöveghez. A kutatásban bevett hagyományoknak megfelelően a Metternich-sztélé alapján azonosítom az itt vizsgált 15 horizontális sorba írt szöveget, amely a Metternich-sztélén található A-szövegnek körülbelül a felét (sMetternich 103–117) mutatja be. Mivel a moszkvai sztélé többi felületét borító másik A-szöveg ezután követő szakaszokat is felvonultat, a szövegek ismertetését a hátoldalon található felirattal kezdem, amely a következő:

^[17]j.nd hr=k ntr s3 ntr j.nd hr=k jw^c s3 jw^{[18]c} j.nd hr=k k3 s3 k3 msj<.n> ntr.t j.nd hr=k ^[19]bjk prj <m> Wsjr msj<.n> 3s.t wr.t ntr.t dd.n=j m r^[20]n=k šdj.n=j m hk3w=k dd.n=j ^[21]m 3hw=k šdj.n=j m mdw=k km3(w)^[22]=k hmw(.t)=k pw jm.jw r=k wd.t{w}<.n> jt^[23]=k Gbb rdj.t n=k mw.t=k Nw.t sb3^[24]{=k} hm=k Hnt.j-hm r jrj.t ^[25]s3=k r whm mk(.t)=k r htm r n(j) ^[26]m3j.w nb(.w) hr mrw msh.w ^[27]nb(.w) hr jtrw r htm <r n(j)> ^[28]ddf.w nb(.w) jm.jw p.t jm.jw t3 jm.j^[29]w mw r s^cnh rmt r shtp ntr.w ^[30]r s3h R^c [...] m sns.^[31]w=k mj {n} n=j 3s [...] pn mj jrj n[=k]

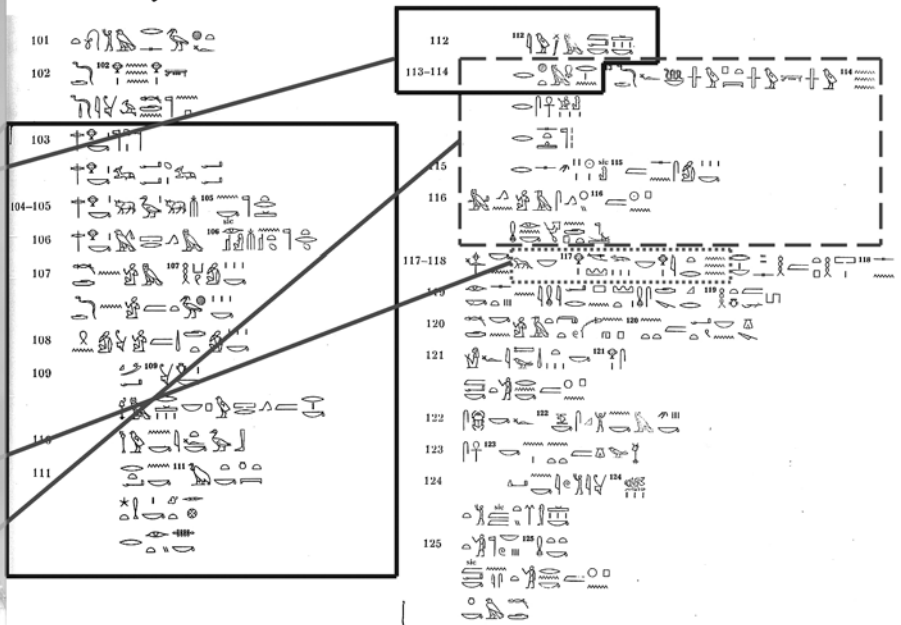
^[17]Üdv néked, isten, isten fia! Üdv néked, örökös, örökös fia! ^[182]Üdv néked, bika, bika fia, az istennő szülöttje! Üdv néked, ^[19]sólyom, aki Ozirisz(ból) jött ki, a nagy Ízisz, az istennő szülöttje. Kimondtam ^[20]nevedet, olvastam varázsmondásaidat, elmondtam ^[21]mágikus mondásaidat, olvastam szavaidat, amelyeket létrehoz^[22]tál. A szádban lévő minden tudomány az, amelyet atyá^[23]d, Geb parancsolt, (és) amit anyád, Nut adott neked, amelyet tanított ^[24]felséged, a Létopolis élén lévő azért, hogy kialakítsák ^[25]sza-védemed, hogy megújítsák meket-védemed, hogy lezárják ^[26]minden oroslán száját a sivatagban, minden ^[27]krokodilét a folyóban, azért, hogy lezárják ^[28]minden égben, földön és vízben ^[29]lévő kígyó (száját) azért, hogy az embereket éltessek, az isteneket elégedetté tegyék, és hogy ^[30]megdicsőítsék Rét (...) a te magasztá^[31]lásaiddal. Gyere hozzám! Siess ezen a (napon – párhuzamos szöveg alapján), miként cselekedte (számodra).

E szöveg úgy mutatja be a Metternich-sztélé említett helyéről ismert szakaszt, hogy a 25. sort követően egysége megtörik, és egy, a Metternich-sztélén csak néhány sorral lejjebb következő szövegrész ékelődik be a 26. sorba és a 27. sor első felébe. Majd a fennmaradó négy és fél sorban a szöveg az eredeti módon folytatódik (4. kép). A szerkesztés érdekessége, hogy az új variáns is tartalmilag összefüggő marad, és logikai íve sem törik meg. Annál a résznél ugyanis, hogy „azért, hogy lezárják minden égben, földön és vízben lévő kígyó száját”, a moszkvai sztélén az r htm r n(j) „azért, hogy lezárják XY száját” kezdetű szakasz után nem különböző kígyókról olvassunk, hanem az eredeti szövegben csak később sorra kerülő vadállatokról a kö-

A Puskin Múzeum Hórusz-táblájának (I.1.a.4474[1895]) hátoldalán található A-szöveg

A Metternich-sztélé (MMA 50.85) A-szövege Sander-Hansen, C. E. 1956. *Die Texte der Metternichstele*. *Analecta Aegyptiaca* 7, 51–52 nyomán.

4. kép. A Moszkvai Puskin Állami Szépművészeti Múzeum sztéléjének (I. 1. a. 4474 [1895]) hátoldalán található szöveg összevetése a Metternich-sztélé (New York, MMA 50.85) vonatkozó feliratával.

© Puskin Állami Szépművészeti Múzeum, Moszkva, 2023. (Illusztráció: Jasper K.)

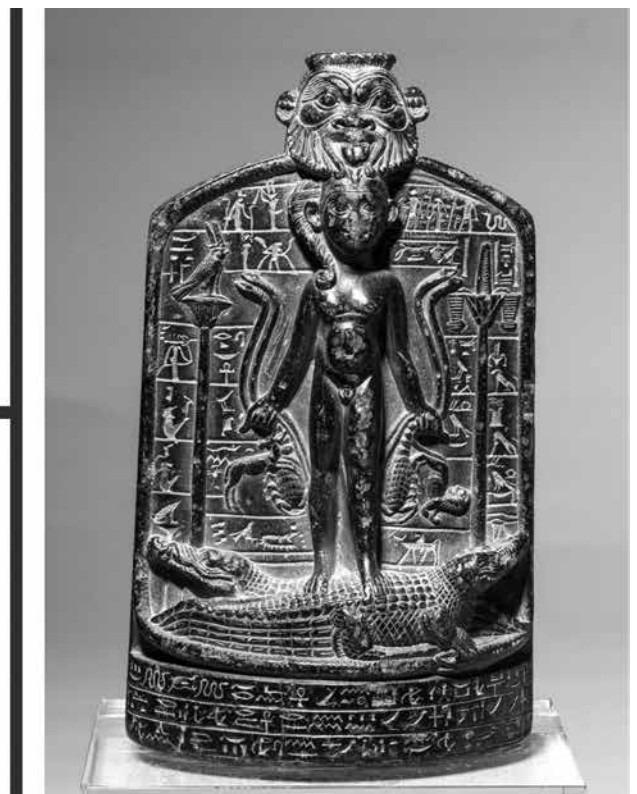
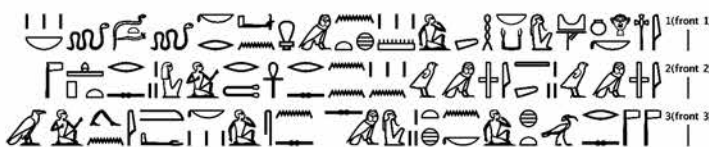
vetkezőképpen: „minden oroszlán száját a sivatagban, minden krokodilét a folyóban”. Csak ezután következik az „eredeti” rész: „azért, hogy lezárják minden égben, földön és vízben lévő kígyó (száját)”, és folytatódik tovább a megszokott módon. Mindez arra utal, hogy a másoló értette a szöveget, hiszen tudta, hogy veszélyes állatok sorolásának kell következnie, még ha nem is a megfelelő helyen és a megfelelő állatfajta említésével folytatta is a másolást. Emellett arra is rájött, hogy hibát vétett, és visszatért az eredeti szöveghelyre. A legtöbb egyiptomi sztélészöveghez hasonlóan ez is a mondat közepén ér véget a 31. sor végén, ahol elfogyott a további hely.

Az A-szövegnek a sztélé elején, oldalán és alján található változata

A sztélé hátoldalán található szöveghez képest több változatosságot mutat a sztélé fennmaradó felületeit borító szövegvariáns. Ez a sztélé elején látható relief alatti három sorban kezdődik (1–3. sor; 5. kép), ezt követően 3–3 kolumnában folytatódik (6. kép) a sztélé falának bal (4–6. sor), majd a jobb oldalán (7–9. sor), végül a sztélé bázisán fejeződik be 7 sorba írva (10–16. sor; 7. kép). A szöveg érdekessége, hogy az A-szöveg sivatagi és egyéb veszélyes állatok elleni szakaszait integrálja egy Ha és Min istenekhez kapcsolódó himnikus szövegbe oly módon, hogy ismétléses másolási hibák és azok javítási kísérlete mellett kiadja a Metternich-sztélé 112–121. soraiban található szöveget (8. kép). Ezzel részben megismétli, részben tovább folytatja az A-szövegnek a sztélé hátoldalán megkezdett bemutatását. A szöveg a következőképpen szól:

[1]j.nd hr=k H3 nb hk3w mnh m htm n=k r ddf.w(t) nb(.wt)
 [2]jm.jw(t) t3 jm.jw(t) mw r s³nh rmt r shtp ntr.[3]w r s3h n=k
 R^c m sns.w=k mj n=j 3⁴s m hrw pn mj jrj n=k hmw m dp.t-
 ntr hsf=k n=j m3j.w nb(.w) hr mrw [5]mhs.w nb(.w) hr mw r
 n(j) ddf.w(t) nb(.wt) <jm.j> w(t) p.t jm.jw(t) t3 jm.jw(t) mw
 r [6] s³nh rmt r shtp ntr.w r s3h R^c m sns.w=k mj n=j [7] 3s
 zp-2 m hrw pn htm=k n=j r ddf.w(t) nb(.wt) pzh(.wt) {nn}
 <m tp>h.t=sn jrj=k <s>t n=j mj [8] r n(j) h3s.t mj sd-krh.t
 m-hr mr.t šdj=k n=j t3 mtw.t nhp.t m [9] ntr t3 <n>tj m ^c.wt
 nb(.wt) n(j.wt) hr.j-dm.t nb Mnw ³ hr.j-jb b3.t ntr ³ r shr
 sbj¹⁰.w n(j).w jt=f R^c-Hr[-3h.tj] hsf=k {n} n¹¹=j m3j.w
 nb(.w) hr mrw [m]hs.w [12]hr jtrw r ddf(.t) pzh(.t) m tph.t=sn
 [13]jrj=k st n=j mj r n(j) h3s.t mj sd-k¹⁴rh.t m-hr mr.t šdj
 {t3}=k n¹⁵=j t3 mtw.t nhp.t ntj m ^c.wt [16] n(j.wt) <hr.j->
 dm.t nb {f} s3w=f

[1]Üdv néked, Ha, a varázslat ura, aki/amely hatékony ab-
 ban, hogy lezárja számodra minden [2] földben és vízben
 lévő kígyó száját azért, hogy az embereket éltesse, az iste-
 neket elégedetté tegye, [3]hogy megdicsőítse számodra Rét a
 te magasztalásaiddal. Gyere hozzám, si⁴ess e napon, amint
 cselekedte számodra a kormányos az istenbárkában! Háríts
 el számomra minden oroszlánt a sivatagban, [5]minden kro-
 kodilt a vízben, hárítsd el minden égben, földön és vízben
 lévő kígyó száját, hogy [6]az embereket éltesse, az isteneket
 elégedetté tegye, (és) azért, hogy Rét megdicsőítse a te ma-
 gasztalásaiddal. Gyere hozzám, [7]sebesen, sebesen e napon,
 (hogy) lezárd számomra minden maró kígyó száját az ő bar-
 langjukban, (hogy) tedd azokat számomra olyanná, mint [8]
 a sivatag kavicsa (és) mint az összetört cserépedények az

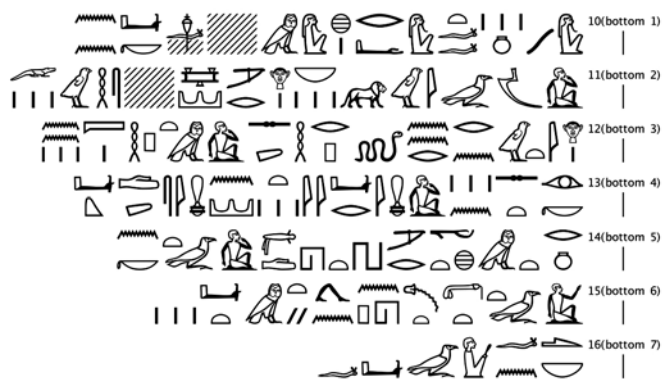
5. kép. A Hórusz istent krokodilokon ábrázoló, Kr. e. 1. évezredből származó sztélé (Puskin Állami Szépművészeti Múzeum, Moszkva, I. I. a. 4474 [1895]) elülső oldalán található szöveg. © Puskin Állami Szépművészeti Múzeum, Moszkva, 2023. (Hieroglif átírat: Jasper K.)

úton. Távolítsd el tőlem/Igézsd meg számomra a mérget, amely^[9] az istenben lüktet, azt, amely minden beteg (szó szerint: két alatt lévő) valamennyi tagjában van! (Ó) Min, a nagy, aki a bozótban van, a nagy isten, aki le fogja verni^[10] atyja, Ré-Har(ahti) ellen lázadókat, háríts el számom^[11] ra minden oroszlánt a sivatagban, minden krokodilt^[12] a folyóban, (és) minden maró kígyó száját az ő barlangjukban!^[13] Tedd azokat számomra olyanná, mint a sivatag kavicsa (és) mint az összetört cserép^[14] edények az úton, (és) vedd el tő^[15] lem a lüktető mérget, amely valamennyi beteg tagjában van – hogy ő őrizzen.”

A Puskin Múzeum sztéléjének elején, oldalán és alján található A-szöveg-variáns egy nyitott transzmisszió eredménye, amely megtartja a szöveg eredeti struktúráját: a megszólított istent, jelen esetben isteneket – Ha és Min – az *j.nd-hr=k* „üdv néked” formulával vezeti be, amelyet az istenek epithetonja(i) követ(nek). Mivel szerkezetileg ezután nem az A-szövegben megszokott rész következik, hanem az A-szöveg elsősorban a veszélyes állatok elleni mondásai, a szöveg szerkesztője az „üdv néked” formulához egy hozzáadott participium segítségével kötötte azokat. Vagyis a „klasszikus” A-szöveg r+infinitivusos célhatározói alárendeléssel kifejezett szerkezetét

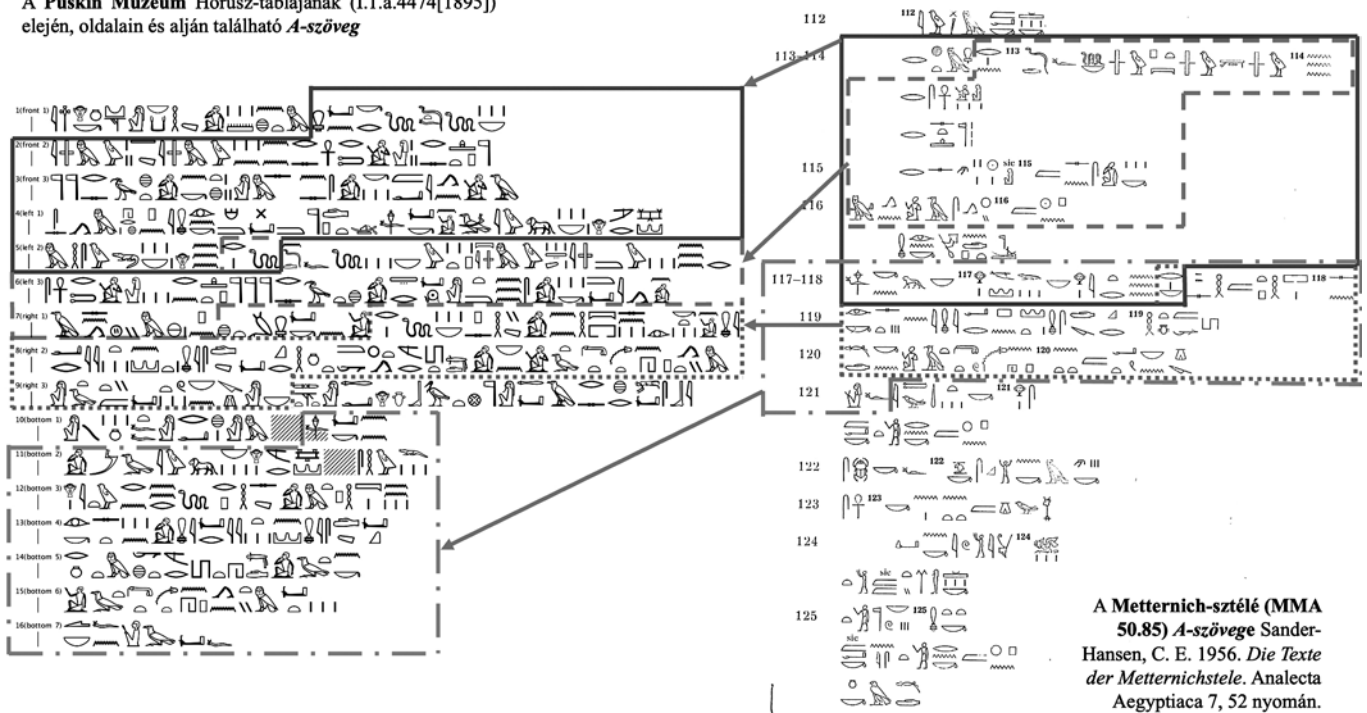

6. kép. A Hórusz istent krokodilokon ábrázoló, Kr. e. 1. évezredből származó sztélé (Puskin Állami Szépművészeti Múzeum, Moszkva, I. 1. a. 4474 [1895]) oldalán található szöveg. © Puskin Állami Szépművészeti Múzeum, Moszkva, 2023. (Hieroglif átírat: Jasper K.)

7. kép. A Hórusz istent krokodilokon ábrázoló, Kr. e. 1. évezredből származó sztélé (Puskin Állami Szépművészeti Múzeum, Moszkva, I. 1. a. 4474 [1895]) alján található szöveg. © Puskin Állami Szépművészeti Múzeum, Moszkva, 2023. (Hieroglif átírat: Jasper K.)

A Puskin Múzeum Hórusz-táblájának (I.1.a.4474[1895]) elején, oldalain és alján található *A-szöveg*

8. kép. A Moszkvai Puskin Állami Szépművészeti Múzeum sztéléjének (I. 1. a. 4474 [1895]) elején, oldalán és alján található szöveg összevetése a Metternich-sztélé (New York, MMA 50.85) vonatkozó feliratával. (Hieroglif átírat és illusztráció: Jasper K.)

„azért, hogy lezárják minden égben, földön és vízben lévő kígyó száját” a Puskin Múzeum sztéléjén Ha isten epithetonjába ékelődve a következőképpen találjuk: „Üdv néked, Ha, a varázslat ura, aki/amely hatékony abban, hogy lezárja számodra minden [2] földben és vízben lévő kígyó száját”.

A Ha istenhez kapcsolódó szöveget a különféle másolási hibák, kihagyások és hozzáadások, szinonimák alkalmazása mellett (amelyek bemutatására itt nem térek ki) elsősorban egy ismétléses másolási hiba és annak korrigálása jellemzi (8. kép) a sztélé bal oldalán található középső kolumna közepétől kezdődően. Az írnok ott ugyanis egy adott szakasznál visszaugrott a szövegben ugyanazon szó egy korábbi előfordulásához, és onnan folytatta a másolást, azt a szöveget így kétszer is megjelenítve. Vagyis a „Háríts el számomra minden oroszlánt a sivatagban, minden krokodilt a folyóban, (és) minden maró kígyó száját az ő barlangjukban!” mondatban az *r* 'száj' szó után egészen a 7. sor elejéig egy olyan szakasszal folytatta a másolást, amelyet az 1. sor végétől a 4. elejéig egyszer már megjelenített: „minden égben, földön és vízben lévő kígyó száját, hogy az embereket éltesse, az isteneket elégedetté tegye, (és) azért, hogy Ré megdicsőítse a te magasztalásaiddal. Gyere hozzám, sebesen, sebesen e napon!” Az írnok a 7. sorban ráeszmélhetett az elkövetett hibára, mert igyekezett visszatérni a kihagyott szövegrészhez olyan módon, hogy a kimaradt „minden maró kígyó száját az ő barlangjukban” szövegrészt bevezette ugyanazzal a subjunctivusi *sdm=f*-ből + dativusból álló szerkezettel, amely eredetileg a fent ismertetett szakasz elején állt: *hsf=k n=j* „háríts el számomra”. Az 'elhárítani' ige helyett viszont azt az igét használta, amely az *A-szöveg*ben kígyók szája kapcsán fordul elő: *htm*, 'lezárni'. Azaz: „(hogy) lezárj számomra minden maró kígyó száját az ő barlangjuk-

ban”. Az ezt követő, Minhez kapcsolódó szakasz a korszakra jellemző jelkészletbeli eltérésektől és egyéb, apró mechanikus másolási hibáktól eltekintve különösebb eltérést nem mutat az *A-szöveg* vonatkozó részéhez képest, amely szintén veszélyes állatokra vonatkozik: „háríts el számomra minden oroszlánt a sivatagban, minden krokodilt a folyóban, (és) minden maró kígyó száját az ő barlangjukban, tedd azokat számomra olyan-ná, mint a sivatag kavicsa (és) mint az összetört cserépedények az úton, (és) vedd el tőlem a liktető mérget, amely valamennyi beteg tagjában van – hogy őrizzen.”

A szöveg tartalmához fűzött egyéb megjegyzések

A szöveg tartalmát tekintve feltűnik, hogy az *j.nd-hr=k* formulában Hórusz helyett Ha és Min nevével és epithetonjaival találkozunk. Ha istent illetően megállapíthatjuk, hogy *nb hk3w* „varázslat/mágia ura” epithetonja az isten leggyakoribb epithetonjától – „Nyugat ura” (*nb jmn.t*) – különbözik, és más forrásból nem ismert, legalábbis Ha isten kapcsán.⁵³ Heka, Hórusz és több más isten esetében ugyanakkor természetesen előfordul.⁵⁴

Min istent illetően is megállapíthatjuk, hogy a sztélén szereplő epithetonok kevésbé rá, mint inkább Hóruszra vonatkoznak: egyrészt a gyermek Hórusz delta mocsárvidékén való rejtegetésére („aki a bozótban van”), másrészt családi kapcsolataira és atyja ellenségeinek legyőzésére („aki le fogja verni az atyja, Ré-Har(ahti) ellen lázadókat”). Utóbbi epitheton Hórusz kapcsán is ismert az alábbi formában: *shr sbj.w hr jt=f*, „aki leveri atyja ellenségeit”.⁵⁵ Jelen esetben ugyan az isten atyjaként nem Oziriszt, hanem Ré-Harahtit nevezik meg, több

bizonyítékunk van ugyanakkor arra, hogy Ré is gyakran megjelenik az epithetonokban Hórusz atyjaként.⁵⁶

Ahogy Berlev és Hodjash is megjegyezték, Min és Hórusz a Középbirodalom óta szinkretisztikus kapcsolatban állt egymással.⁵⁷ Ami Ha istent illeti, az ő sólyom-természetére a *Piramisszövegek* óta van bizonyítékunk.⁵⁸ Annak ellenére, hogy Ha isten „a mágia uraként” nem jelent meg más forrásban, a *Koporsószövegek*ből ismerünk egy rejtett dolgok tudására vonatkozó szakaszt, amely alakjához kapcsolódik: a halott ismeri azt a két mondást, amelyet Ha mondott Imiiaunak.⁵⁹ Mindez igazolhatja a két isten *A-szöveg*be integrálását.

A két isten együttes megjelenését az *A-szöveg*ben ugyanakkor nemcsak Hórusz-aspektusuk indokolja, hanem egymáshoz fűződő kapcsolatukkal is magyarázható. Ha és Min ugyanis a *Piramisszövegek* és a *Koporsószövegek* óta megjelennek azonos kontextusban.⁶⁰ Ez a hasonlóság alapulhat regenerációban betöltött szerepükön, amely Min kapcsán termékenységszimbólumként is megfogható, míg Ha vonatkozásában a halott élelmézésében és az e világból a túlvilágba való átjutásban játszott szerepében jelent meg.⁶² Ennél is konkrétabb közös vonás viszont a két isten sivatagos területekhez fűződő viszonya, amennyiben Minre a Keleti-sivatagból származó istenként tekinthetünk, akinek számos szentélye és említése ismert e területről.⁶³ Ami Ha istent illeti, vele kapcsolatban is felmerült a nyugati-sivatagi eredet,⁶⁴ noha az ő említése ennek ellenére nem ismert a Nyugati-sivatagból, és a Nyugati-sivatag oázisai-ban is csak a 26., szájszi dinasztia korától jelent meg.⁶⁵

Összegzés

Szerkezetét tekintve a Puskin Múzeum sztéléjének két *A-szöveg* az *A-szöveg* egyetlen összefüggő, hosszabb szakaszát mutatja be két részletben, ismétlésekkel. A Metternich-sztélé 101–125. soraiban olvasható *A-szöveg*ből a moszkvai sztélé hátoldalán a 103–117. soroknak megfelelő szakasz jelenik meg kihagyással és annak korrigálásával. A sztélé többi oldalán megjelenő *A-szöveg*-variáns pedig a Metternich-sztélé 113–121. sorait fedi le úgy, hogy Ha istenhez kapcsolódóan a 113–120. soroknak megfelelő rész jelenik meg ismétléses másolási hibával és annak javításával, Min említéséhez pedig a 116–121. soroknak megfelelő szakasz tartozik.

Mindez már önmagában jelzi, hogy a szövegek tudatos és végiggondolt szerkesztői munka eredményei, amelyek a bennük található másolási hibák ellenére új, megváltozott formájukban is összefüggő és értelmes egységet alkotnak. Ez arra is utal, hogy a szöveg szerkesztője tisztában volt az általa másolt szöveg tartalmával, észlelte elkövetett hibáit – amelyek közül a legtöbb ismétléses másolási hibát veszélyes állatok említésekor vétette –, és logikusan, tartalmát tekintve helyénvalóan igyekezett korrigálni azokat. Felmerülhet a kérdés, hogy a hibák észlelése után miért nem kezdte újra a szöveg másolását, és miért választotta a szövegen belüli javítás lehetőségét. Az ugyanis nehezebben elképzelhető, hogy a sztélére szöveget felvívó művész kreatív szövegjavítási kísérleteinek lennének tanúi. Az eredmény mindenesetre érthető, logikus és számos tekintetben jól átgondolt.

Tudatos megfontolás eredménye a szövegek szöveghordozón való elhelyezése is. Az *A-szöveg*ben korábban előforduló szakaszokat a sztélé hátoldalán található szöveg mutatja be, míg az ezután következő szövegrészek a sztélé elején kezdődnek. Mindez első ránézésre nem logikus. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy a sztélé elejét, oldalát és alját borító szöveg fő fókuszja a veszélyes állatok elleni mondasokon van, amelyek figurálisan is megjelennek a sztélé *rectó*ján, és jól látszanak oldalnézetből is, magyarázatot kaphatunk az említett sorrendbeli váltásra. Mindemellett az *A-szöveg* „klasszikus” változatához közelebb álló variáns elhelyezését is indokolhatja a sztélé hátoldalán az a tény, hogy számos cippus esetében ott található az *A-szöveg*.

A sztélé elejét, oldalát és alját borító szöveg sok tekintetben egyedivé teszi a Puskin Múzeum itt vizsgált darabját. Egyedi abból a szempontból, hogy jelenleg további párhuzam nélkül integrálja Ha és Min nevét az *A-szöveg*be, de egyedi abban a tekintetben is, hogy olyan módon nyúl hozzá a szöveg tartalmához, hogy abban Hóruszon kívül más isten neve is meg tud jelenni, amire szintén nincs további példa. A szöveg átgondolt megszerkesztését jelzi az is, hogy a két új isten megjelenése tökéletesen illeszkedik a kontextusba, amiből olyan módon marad ki Hórusz neve és *A-szöveg*ben bevett epithetonjai, hogy a megjelenő új epithetonokban mégis összegződik a Hórusz-táblák tematikájának egy-egy aspektusa: a mágia; Hórusz delta mocsárvidékén töltött gyermekkor; és apja ellenségeinek leverőjeként való megjelenése is. Hórusz maga itt nem önmagában, hanem olyan istenek alakjában jelenik meg, akiknek volt Hórusz-aspektusa. Ha és Min szövegbe integrálásával ráadásul még kézzelfoghatóbban megjelent a veszélyes állatok jó részének élőhelyét adó sivatag is.

A sztélé szöveges programja esetében tehát egy olyan, egyelőre további párhuzam nélküli szerkesztői megoldásnak lehetünk tanúi, amely kapcsán a tudatosság nemcsak az elkövetett hibák logikus korrigálásában és a két szöveg tartalmának ismétléses folytatólágosságában figyelhető meg, hanem a két újonnan kiválasztott isten személyében is. Úgy tűnik tehát, hogy a sztélé szöveges programjának szerkesztője rendelkezett a megfelelő írnoki és teológiai ismeretekkel egy innovatív szövegvariáns létrehozásához, amely minden tekintetben illeszkedik a cippusok profilaktikus szövegeinek tematikájába.

Az így létrejött mű az óegyiptomi politeista világszemléletnek és annak a kulturális miliónek egy egyedi terméke, amely lehetővé tette a szövegek nyitott transzmisszióját, valamint az emlékezetből másolás révén létrejött szövegalkotást is.⁶⁶ Ahogy ez a világszemlélet megengedte, hogy egy szerepet több isten is betölthessen, lehetőséget adott arra is, hogy ugyanaz a tartalom többféleképpen is kifejezésre juthasson a lényegi mondanivaló sérülése nélkül. Mindez egyébként már az *A-szöveg* hagyományozódásában is megfigyelhető, amelynek részletes elemzésére itt nem volt mód. Jelen sztélé szöveges programja tehát egy izgalmas és egyedi példája az egyiptomi teológiában és szöveghagyományban rejlő lehetőségek kreatív és alapos kiaknázásának, és egyúttal remek betekintést nyújt az óegyiptomi ember komplex gondolkodásába is.

Jegyzetek

A jelen tanulmányban ismertetett kutatás a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj keretében a Magyar Kormány támogatásával valósult meg az Université Paul Valéry Montpellier III-n és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. A kutatás korábbi eredményei a XIV. Magyar Ókortudományi Konferencián (Pécs, 2022) elhangzott előadásomnak is részét képezték. A kutatást kísérő inspiráló és gazdagító konzultációkért köszönetem fejezem ki Bács Tamásnak (ELTE) és Maczák Ibolyának (PPKE). A szöveg gondos nyelvi lektorálásáért a szám szerkesztői mellett Szabó Rékát (NYTK) illeti köszönet. Minden további hiba és következetlenség az enyém.

- 1 Frazer 2005, 19–20, 21.
- 2 A *Piramisszövegek Kígyó-mondásai* a következők: *PT* 226–243, 276–299, 314, 375–299, 499–501, ^N502 A–I, *727, *728, ^N729 A–B, *730–*733, 1035–1043. A vonatkozó szakirodalomhoz lásd Mathieu 2018, 13, 37. jegyzet.
- 3 *PT* 287 § 428b.
- 4 A szaiszi korrall (26. dinasztia, Kr. e. 664–525) bezárólag a témához remek áttekintést nyújt például Hussein 2013. A téma későbbi kifizetéséhez és a kígyók elleni mondások Széth isten elleni templomi rituális szövegekbe integrálásához lásd például Fiedler 2011, 238, 243 és 836. jegyzet.
- 5 Lásd pl. Leitz 1996, 389–391.
- 6 Hawas 1994.
- 7 A témában született irodalomhoz a teljesség igénye nélkül lásd Seele 1947; Kákósy 1985; Sternberg el-Hotabi 1987; Ritner 1989; Nunn 1996, Kákósy 1999; Sternberg el-Hotabi 1999; Petrik 2013; Hevesi 2016; 2018.
- 8 Hórusz-táblák esetén az legkorábbi ismert tárgy a 19. dinasztia idejéből származik: Kairó, CG 9427 (Daressy 1903, 35, 10. tábla; hivatkozik rá: Seele 1947, 43, 3. jegyzet; Kákósy 2002, 131–132); a legkorábbi ismert gyógyító szobor pedig III. Ramszesz-kori (20. dinasztia): Kairó, JdE 6977 (Drioton 1939; hivatkozik rá Kákósy 1999, 15).
- 9 A Hórusz-táblák ikonográfiai elemeiből merítő keresztény ábrázolásokhoz Egyiptomból és környékéről, valamint Hórusz nevének említő kopt varázsszövegekhez irodalmi hivatkozással lásd Kákósy 1999, 33–34; 1969/2002, 135–141. A kopt mágikus szövegeket illetően a téma magyar nyelvű összefoglalásához legújabban lásd Hevesi 2016, 244–245, 249–250; angol nyelvű említéséhez további szakirodalommal lásd Hevesi 2018, 77–78, 101.
- 10 *PT* 378 § 663c–664a: hivatkozik rá Kákósy 1999, 11; Mathieu 2013, 14, 12. jegyzet.
- 11 A gyermek Hórusznak a delta mocsárvidékén történt rejtegetéséről és az őt ért skorpiómarásokról a Metternich-sztélé következő mondásaiban esik szó (a sztélé sorainak és kolumnáinak számozása Golenischeff 1877 nyomán, a mondások számozása Sander-Hansen 1956 alapján): 6. mondás (sMetternich 48–71); 7. mondás (sMetternich 71–83), 12. mondás (sMetternich 138–162), 14. mondás (sMetternich 168–251). A sztélé megtekinthető a Metropolitan Museum of Art weboldalán: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/546037>.
- 12 A gyermek Hórusz deltabeli Ahbitben (Khemmisz) való tartózkodására már a *Piramisszövegek* is utalnak, noha veszélyes állatokkal való találkozásának említése nélkül: *PT* 519 § 1214b; *PT* 701 § 2190a (idézi Mathieu 2013, 13).
- 13 A Metternich-sztélé egy másik szövege szerint a Basztet istennővel azonosított macskát Ré gyógyította meg skorpiómarás után: 3. mondás (sMetternich 9–35).
- 14 Frazer 2005^{2R}, 21–52.
- 15 Lásd például Dzsedhór gyógyító szobrát (Kairó, JdE 46341): Jelínková-Reymond 1956.
- 16 Ismert ugyanakkor olyan cippus is, amely szövege nem szerepel a Metternich-sztélén: pl. a Puskin Múzeum I. I. A. 4492 (1899) sz. szürkegránit sztéléje Thébából, a Hórusz-sztélék produkciójának korai időszakából (Hodjash-Berlev 1982, 266–267, 273–274 [no. 197]).
- 17 Kákósy 2002, 129–131. Sander-Hansen jelölési rendszerében az *A-szöveg* a Metternich-sztélé 10. számú szövege, amely a sztélé jobb oldalán található, a Golenischeff számozása szerinti 101–125. sorban (Golenischeff 1877, 5. tábla; Sander-Hansen 1956, 51–54).
- 18 Rouffet 2012, 676.
- 19 A szöveget – jobban mondva, annak Metternich-sztélén szereplő variánsát – strukturális és szemantikai szempontok alapján vizsgáló Frédéric Rouffet összesen 67 párhuzamot gyűjtött össze (2012).
- 20 Ragazzoli 2017.
- 21 Bonnet 1952, 267; Wildung 1972; 1977; Yoyotte 1991–1992; 1993–1994; Aufrère 1995; *LGG* V, 10b–11c; Panaite 2016, 305–319; 579–612; Jasper 2019; 2022; Jasper (megj. előtt).
- 22 *LGG* III, 288a–295c.
- 23 Hodjash-Berlev 1982, 255–260.
- 24 A tárgy korábbi említéseihez lásd: Matié, Миф и сказка древнего Египта как источник для изучения истории семьи. *Вестник Древней Истории*, 167, 29. jegyzet; Malmberg, *Prejudice*, p. 10, 8–9. ábra (hivatkozások Hodajsh-Berlev 1982, 256 alapján közzölve).
- 25 Hodjash-Berlev 1982, 256; Hodjash 2004, 49.
- 26 Hodjash-Berlev 1982, 256.
- 27 Sternberg el-Hotabi 1999a, 8–19, és 1. ábra. Lásd még Kákósy 1999, 17–18.
- 28 Bonnet 1952, 101–109; Altenmüller 1975; Nagy 2007; Bagh-Manniche 2021.
- 29 Bonnet 1952, 88–90; *LGG* II, 814c–816a.
- 30 Bonnet 1952, 508–510; Beckerath 1982; Schlögl 1982; *LGG* IV, 221b – 223c.
- 31 Az alakok azonosítása Hodjash-Berlev 1982, 256-ból kiindulva történt, részlegesen korrigálva azt.
- 32 Bonnet 1952, 461–467; *LGG* III, 288a–290a, az isten kompozit alakjaihoz lásd *uo.*, 290a–295c.
- 33 Bonnet 1952, 326–332; *LGG* I, 61b–67b; kompozit alakjaihoz lásd *uo.*, 67b–79b.
- 34 Bonnet 1952, 626–630; *LGG* IV, 612b–619b; kompozit alakjaihoz lásd *uo.*, 619b–642c
- 35 Bonnet 1952, 519–521; *LGG* IV, 95b–98c; kompozit alakjaihoz lásd *uo.*, 98c–104a.
- 36 A hieroglifák jelölése Gardiner 1957 és a *JSesh*, hieroglif jelek szerkesztésére létrehozott processzor (Rosmorduc 2014) jelölési rendszerét követik.
- 37 *LGG* V, 552c–554c; kompozit alakjaihoz lásd *uo.*, 554c–556b.
- 38 *LGG* V, 713c – 716a; kompozit alakjaihoz lásd *uo.*, 716a–718b.
- 39 Hórusznak a kis-ázsiai eredetű Sed istennel (*LGG* VII, 149a–b) alkotott szinkretisztikus alakja, Hórusz-Sed (*LGG* V, 293a–b) az Újbírodalom óta ismert. Ehhez lásd pl. Kákósy 1999, 12–13; Sternberg el-Hotabi 1999a, 27–38, 57–70; legújabban pl. Pietri 2020.
- 40 Bonnet 1952, 696–697; *LGG* VI, 437c–440a; kompozit alakjaihoz lásd *ibid.*, 440b–441b.
- 41 Bonnet 1952, 685–689; *LGG* VII, 40a–b; kompozit alakjaihoz lásd *ibid.*, 40b–42c.
- 42 Bonnet 1952, 770–774; *LGG* VII, 405c – 408c; kompozit alakjaihoz lásd *ibid.*, 408c–410a.
- 43 A krokodil formájú, Senutban lévő Hóruszhoz lásd Kees 1929, 107–112. Egy nápolyi gyógyító szobor (no. 1065) háti pillérén

- ugyanakkor nem egyetlen szinkretisztikus alak formájában, hanem egymás mellett jelenik meg a krokodil alakú Szobek-Ré és a krokodil testű, sólyomfejű Senutban lévő Hórusz: Kákósy 1999, 139, 46. tábla.
- 44 Bonnet 1952, 510; Jankuhn 1980; Schlögl 1982, col. 379; *LGG* IV, 224a–b.
- 45 Bonnet 1952, 307–314; *LGG* VIII, 420 (A7).
- 46 Szobor bal oldala, 3. regiszter, 2. alak: Kákósy 1999, 64–65, 19. ábra, 3. tábla. Thothoz lásd: Bonnet 1952, 805–812; *LGG* VII, 639c – 645a; kompozit alakjaihoz lásd *uo.*, 645a–650c. Jelen alakja nincs a felsoroltak között.
- 47 Bonnet 1952, 287–289; *LGG* V, 381b–383b; kompozit alakjaihoz lásd *uo.*, 383b–c.
- 48 Bonnet 1952, 512–517; *LGG* III, 510b–513b; kompozit alakjaihoz lásd *uo.*, 513b–516b.
- 49 Bonnet 1952, 269; *LGG* V, 268a–269b; kompozit alakjaihoz lásd *uo.*, 269b–270c.
- 50 Hodjash–Berlev 2004, 329.
- 51 Vö. pl. Ragazzoli 2017.
- 52 Vö. Jansen-Winkeln 1996.
- 53 Vö. *LGG* V, 10b–11c, ahol Ha forrásai között egyáltalán nem említik az itt tárgyalt sztélét. A „varázslat/mágia ura” epitheton Ha isten kapcsán tudtommal más forrásból nem ismert. A *Lexikon der Götter und Götterbezeichnungen* 8. kötetében ugyan szerepel Ha epithetonjai között (*LGG* (VIII, 342 [G1]), de forrásmegjelölés nélkül.
- 54 Hórusz kapcsán lásd: *LGG* VIII, 425 (G1).
- 55 *LGG* VIII, 432 (P1).
- 56 Lásd például: *LGG* VIII, 432 (P1): *šm n(j) jt=f R^c* „atyja, Ré kép-mása”; *km3.n R^c* „akit Ré alkotott”; Min-Hórusz kapcsán: *LGG* VIII, 237 (P1): *jm^c n(j) jt=f R^c* „atyja, Ré örököse”.
- 57 Hodjash–Berlev 1982, 258, v jegyzet; *LÄ* VII, 318; *LGG* III, 293 sk.
- 58 *PT* 483 §§ 1013a–d; P/A/W 48–49; M/A/W 14–15; N/A/W sup 29–30; ugyanerről összefoglaló jelleggel és további hivatkozásokkal lásd Jasper 2019, 273–274.
- 59 *CT* I, 139c–140a [spell 36] (B3Bo; B4L; B12C; B13C; B16C; L2Li); Jasper 2019, 538–563.
- 60 *PT* 610 §§ 1712a–c (M/V/S 2); *CT* V 125a–b [spell 398] (G1T; A1C).
- 61 Gundlach 1982.
- 62 Jasper 2019; Jasper 2023.
- 63 Aufrère 1991, 137–139; Diego Espinel 2012, 94–98.
- 64 Zivie-Coche 2011, 2.
- 65 Jasper 2016; Jasper 2023, 161–162, 169–170 (Ex. 8), 176.
- 66 Az óegyiptomi politeista világszemlélethez lásd pl. Hornung 2009; a (re)produktív szövegahagyományhoz pl. Gillen 2017 számos cikkét.

Bibliográfia

- Altenmüller, H. 1975. „Bes”: W. Helck – E. Otto. (szerk.): *Lexikon der Ägyptologie* I. A – Ernte. Wiesbaden, 720–724. kolumna.
- Aufrère, S. 1991. *L’univers minéral dans la pensée égyptienne*, I–II. Bibliothèque d’étude 105. Le Caire.
- Aufrère, S. 1995. „Dieux du désert égyptien. Ha et la défense mythique des déserts de l’ouest”: *L’Archéologue. Archéologie nouvelle* 11/5, 35–40.
- Bagh, T. – Manniche, L. (szerk.) 2021. *Bes: demon god, protector of Egypt*. Jørgen Podemann Sørensen, Lise Manniche, Christian E. Loeben, Olaf E. Kaper, Pavel Onderka. [Kopenhagen].
- Beckerath, J. v. 1982. „Menit”: W. Helck – W. Westendorf (szerk.): *Lexikon der Ägyptologie* IV, Megiddo – Pyramiden. Wiesbaden, 52–54. kolumna.
- Bonnet, H. 1952. *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*. Berlin.
- CT* I–VII = Buck, A. de. 1935–1961. *The Egyptian Coffin Texts*, 7 kötet. Oriental Institute Publications 34; 49; 64; 67; 73; 81; 87. Chicago.
- Daressy, G. 1903. *Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Nos 9401-9449: textes et dessins magiques*. Le Caire.
- Diego Espinel, A. 2012. „Gods in the Red Land. Development of Cults and Religious Activities in the Eastern Desert”: H. Barnard, – K. Duistermaat (szerk.): *The History of Peoples of the Eastern Desert*. Monograph 73. Los Angeles, 91–107.
- Drioton, É. 1939. „Une statue prophylactique de Ramsés III”: *Annales du Service des Antiquités de l’Égypte* 39, 57–89.
- Fiedler, M. 2011. *Sprüche gegen Seth. Bemerkungen zu drei späten Templeritualen*. PhD disszertáció, Heidelberg.
- Frazer, J. G. 2005. *Az aranyág*. Ford. Bodrogi T. – Bónis Gy. Budapest. (eredetileg: *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*. London, 1925.)
- Gardiner, A. 1957. *Egyptian Grammar being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*. Oxford.
- Gasse, A. 2004. *Les stèles d’Horus sur les crocodiles*. Párizs.
- Gillen, T. (szerk.) 2013. *(Re)productive Traditions in Ancient Egypt: Proceedings of the Conference held at the University of Liège, 6th–8th February 2013*. Aegyptiaca Leodiensia 10. Liège.
- Golenischeff, W. 1877. *Die Metternichstele in der Originalgröße zum ersten Mal herausgegeben*. Leipzig.
- Gundlach, R. 1982. „Min”: W. Helck – W. Westendorf (szerk.): *Lexikon der Ägyptologie Band IV, Megiddo – Pyramiden*. Wiesbaden, 136–140. kolumna.
- Hawas, Z. 1994. „A Fragmentary Monument from Saqqara”: *The Journal of Egyptian Archaeology* 80, 45–56.
- Hevesi K. 2016. „A Hórusz-táblák szimbolikája”: Doma P. – Takó F. (szerk.): „Közel, s Távol” V. *Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely éves konferenciájának előadásából 2015*. Budapest, 243–256.
- Hevesi K. 2018. „P. Stras. K 204 and K 205. An Unpublished Coptic Magical Collection from the Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg”: S. Kiyarad – C. Theis – L. Willer (szerk.): *Bild und Schrift auf „magischen” Artefakten*. Materiale Textkulturen 19. Schriftenreihe des Sonderforschungsbereichs 933. Berlin–Boston, 49–117.
- Hodjash, S. 2004. *God Bes’s Images in the Ancient Egyptian Art in the Collection of the Pushkin State Museum of Fine Arts. Catalogue*. Moscow.
- Hodjash, S. – Berlev, O. 1982. *The Egyptian Reliefs and Stelae in the Pushkin Museum of Fine Arts, Moscow*. Leningrad.
- Hornung, E. 2009. *Az egy és a sok. Az óegyiptomi istenvilág*. Ford. Bechtold E. Budapest (eredetileg: *Der Eine und die Vielen. Altägyptische Götterwelt*. Darmstadt, 2005).
- Hussein, R. 2013. „Recontextualized – the Pyramid Texts »Serpent Spells« in the Saite Contexts”: *Études et Travaux* 26.1, 273–290.
- Jankuhn, D. 1980. „Horhekenu”: W. Helck – W. Westendorf (szerk.): *Lexikon der Ägyptologie Band III, Horhekenu – Megeb*. Wiesbaden, 1. kolumna.
- Jansen-Winkeln, K. 1996. *Spätmittelägyptische Grammatik der Texte der 3. Zwischenzeit*. Ägypten und Altes Testament 34. Wiesbaden.

- Jasper K. 2016. „Did the Ancient Egyptian Traveller Consider Ha, God of the Western Desert, While Traversing his Domain?": Ch. Alvarez – A. Belekdanian – A. K. Gill – S. Klein (szerk.): *Current Research in Egyptology 2015: Proceedings of the Sixteenth Annual Symposium; University of Oxford, United Kingdom, 15–18, April 2015*. Oxford–Philadelphia, 62–73.
- Jasper K. 2019. *Ha, Lord of the West: Investigations on the Nature and Cult of an Ancient Egyptian Deity. From the Earliest Evidence to the Twenty-first Dynasty*. PhD-disszertáció, ELTE BTK, Budapest.
- Jasper K. 2022. „Ha, a Nyugat ura a középbirodalmi Aszjútban: egy határvidék-isten rendhagyó ikonográfiájának kulturális vetületei”: Bali J. – Papp R. – Povedák I. – Szász A. – Tomory I. (szerk.): *Antropológia – Gondolkodás – Alkotás. A. Gergely András köszöntése 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, 508–529.
- Jasper K. 2023. „The Concept of the Desert Embodied by the God Ha, »Lord of the West«: The meaning of the Words *zmj.t*, *sp3.t*, *h3s.t*, and *jmn.t* in the Sources Mentioning Ha”: *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*. 39, 161–194.
- Jelínková-Reymond, E. 1956. *Les inscriptions de la statue guérisseuse de Djed-her-le-Sauveur*. Bibliothèque d'étude 23. Le Caire.
- Kákosy, L. 1982. „New Studies in Magical Healing Statues. (Preliminary Report)”: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Classica* 9–10, 57–61.
- Kákosy, L. 1999. *Egyptian Healing Statues in Three Museums in Italy. (Turin, Florence, Naples)*. Catalogo del Museo Egizio di Torino. Serie Prima – Monumenti et Testi 9. Torino.
- Kákosy, L. 2002. *Varázslás az ókori Egyiptomban*. Budapest.
- Kees, H. 1929. „Kulttopographische und mythologische Beiträge”: *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* 64, 99–112.
- Leitz, Ch. 1996. „Die Schlangensprüche in den Pyramidentexten”: *Orientalia* 65, 381–427.
- LGG I–VIII = Leitz, Ch. (szerk.) 2002–2003. *Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen*, 8 kötet. Orientalia Lovaniensia Analecta 110–116; 129. Leuven.
- Mathieu, B. 2013. „Horus: polysémie et métaphores”: *Égypte nilotique et méditerranéenne* 6, 1–26.
- Mathieu, B. 2018. *Les textes de la pyramide de Pépy Ier. Traduction*. Mémoires publiés par les membres de l'Institut français d'archéologie orientale 142. Le Caire.
- Nagy, A. 2007. „Meaning behind Motif: Bes in the Ancient Near East”: *Göttinger Miszellen* 215, 85–89.
- Panaite, E. 2016. *L'image des „Libyens” dans la culture pharaonique. Du Protodynastique au Moyen Empire*. PhD-disszertáció, Université Paul Valéry Montpellier 3.
- Petrik, M. 2013. „Hórusz-táblák és gyógyító szobrok: veszélyes állapotok elleni védekezés az egyiptomi mágiában”: Nagy Á. M. (szerk.): *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterráneumban I. Egyiptom, Mezopotámia, Anatólia, Itália*. Budapest, 122–131.
- Pietri, R. 2020. „»Horus-Shed Hunting in his Chariot«: Two Forgotten Monuments”: *Studien zur Altägyptischen Kultur* 49, 179–190.
- PT = Sethe, K. 1908; 1910. *Die Altaegyptischen Pyramidentexte nach den Papierabdrucken und Photographien des Berliner Museums*. Text, 2 kötet. Leipzig.
- Ragazzoli, Ch. C. D. 2017. „Beyond Authors and Copyists: the Role of Variation in Ancient Egyptian and New Kingdom Literary Production”: T. Gillen (szerk.): *(Re)productive Traditions in Ancient Egypt: Proceedings of the Conference held at the University of Liège, 6th–8th February 2013*. Aegyptiaca Leodiensia 10. Liège, 95–126.
- Rosmorduc, S. 2014. *JSesh Documentation*. <http://jseshdoc.qenherkhopeshef.org>
- Rouffet, F. 2012. „*ḥk3w, 3ḥw et md.t*, éléments essentiels d'un rituel égyptien”: A. Gasse – F. Servajean – Ch. Thiers (szerk.): *Et in Aegypto et ad Aegyptum : recueil d'études dédiées à Jean-Claude Grenier* 4. Cahiers „Égypte nilotique et méditerranéenne” 5, Montpellier, 675–690.
- Sander-Hansen, C. E. 1956. *Die Texte der Metternichstele*. Analecta Aegyptiaca 7. København.
- Schlögl, H. 1982. „Nefertem”: W. Helck – W. Westendorf (szerk.): *Lexikon der Ägyptologie*. Band IV, Megiddo – Pyramiden. Wiesbaden, 378–380. kolumnák.
- Seele, K. C. 1947. „Horus on the Crocodiles”: *Journal of Near Eastern Studies* 6/1, 43–52.
- Sign TSL_1_6571: <<https://thotsignlist.org/mysign?id=6571>>, in *Thot Sign List* <<http://thotsignlist.org>>, edited by Université de Liège and Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.
- Sternberg el-Hotabi, H. 1987. Die Götterdarstellungen der Metternichstele: ein Neuanatz zu ihrer Interpretation als Elemente eines Kontinuitätsmodells. *Göttinger Miszellen* 97, 25–70.
- Sternberg el-Hotabi, H. 1999a. *Untersuchungen zur Überlieferungsgeschichte der Horusstelen. Ein Beitrag zur Religionsgeschichte Ägyptens im 1. Jahrtausend v. Chr. Teil I: Textband*. Ägyptologische Abhandlungen 62. Wiesbaden.
- Sternberg el-Hotabi, H. 1999b. *Untersuchungen zur Überlieferungsgeschichte der Horusstelen. Ein Beitrag zur Religionsgeschichte Ägyptens im 1. Jahrtausend v. Chr. Teil II: Materialsammlung*. Ägyptologische Abhandlungen 62. Wiesbaden.
- The Metropolitan Museum of Art (<https://www.metmuseum.org>).
- Wb = Ermann, A. – Grapow, H. (szerk.): 1971. *Wörterbuch der ägyptischen Sprache* I–V. Berlin.
- Wildung, D. 1972. „Two representations of Gods from the Early Old Kingdom”: [B. V. Bothmer] (szerk.): *Miscellanea Wilbouriana, 1*. Brooklyn, NY, 146–160.
- Wildung, D. 1977. „Ha”: W. Helck – W. Westendorf (szerk.): *Lexikon der Ägyptologie II. Erntefest – Hordjedef*. Wiesbaden, 923. kolumna.
- Yoyotte, J. 1991–1992. „Égyptologie”: *Annuaire du Collège de France* 92, 625–645.
- Yoyotte, J. 1993–1994. „Égyptologie”: *Annuaire du Collège de France* 94, 667–698.
- Zivie-Coche, Cr. 2011. „Foreign Deities in Egypt”: J. Dieleman – W. Wendrich (szerk.): *UCLA Encyclopedia of Egyptology*, Los Angeles. <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz0027fcpg>